

Nagy Bettina

**„Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája”
Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról.
(Szerk.: Dáné Veronka – Szabadi István, Debrecen, Kapitális Kft., 2014. 143.)**

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványsorozataként a *Speculum Historiae Debreceniense* 17. száma 2014-ben látott napvilágot az „Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája” *Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról* címmel. A tanulmánykötet szerkesztői Dáné Veronka és Szabadi István voltak. Az évente több számmal jelentkező sorozat anyagait jórészt a Debreceni Egyetem oktatói publikálták – köztük az összes monográfiát – de szép számmal vannak külső, sőt külföldi szerzők is a listában. Ennek a kötetnek azonban több mint időszerű az ismertetése, éppen a reformáció idejéről szóló publikációk miatt.

A kötet egy előszóval indít, amelyben Dr. Fekete Károly, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektora néhány szóban megemlékezik Bethlen Gábornak arról a kiténtetett szerepéről, mely által kiemelkedik a Debreceni Református Kollégium erdélyi jótévőinek sorából.

Elsőként Ana Dumitran vállalkozott arra, hogy az erdélyi románság helyzetét bemutassa a 17. század első felében. A vizsgálatai szerint az erdélyi románság kapcsolatát a kálvinizmussal egy forrás bizonyítja teljesen, ez pedig Rákóczi Zsigmond 1608. január 15-én kibocsátott kiváltságlevele a vajdávalvi román ortodox prédikátornak. Később ezt a kiváltságlevelet Báthory Gábor oly módon tette tárgytalanná, hogy minden görög hitű román lelkipásztort felszabadított az adófizetés alól. Bethlen Gábor pedig kiterjesztette Bihar, Kraszna, Belső-Szolnok olyan román papjaira, akiket a tiszántúli esperesek és lelkészek térítettek református hitre és ezt követően a kálvini tanokat elfogadó román papok a magyar református egyház joghatósága alá kerültek. Az 1619 és 1627/28 közötti időben létrejövő reformációs program életbeléptetéséről nincs írásos forrás vagy bizonyíték, de Ana Dumitran ezt a Bethlen Gábor-féle reformációs modellt részletesen ismerteti. Kiemeli, hogy a román szakirodalomban nagyban jelenlévő, Brancovici által közölt adatok pontatlanok, hiszen a hagyományokra támaszkodnak, vagyis feltételezései nem a forrásokon alapulnak. A tanulmány reflektál a protestáns modellre, emellett pedig a megújulás igényét is megpróbálja bemutatni a szerző. I. Lipót uralkodása alatt a Gubernium megerősíti a román lelkészek kiváltságait, valamint annak az öt pontnak az elfogadását, mely még Bethlen idejéből származott. A reformációs program meghatározó volt a Bethlen uralkodását követő évtizedekben is a román egyházi életben, gondolok itt az újratematott román nyelvű evangéliumokra, katekézisre stb.

A háromszéki unitáriusokhoz kapcsolódva olvashatunk Keserői Dajka Jánosról, Bethlen Gábor papjáról Molnár B. Lehel tanulmányában. A szerző arra vállalkozik, hogy lebontsa azokat a hamis toposzokat, amelyek szerint Keserői Dajka János erőszakos módon kívánta áttéríteni a háromszéki unitárius gyülekezeteket. A tanulmány bevezetőjében kitér a 17. század elején kialakuló unitárius egyházra és egyházkormányzati egységeire, amelyeket folyamatosan nehezített a szombatosság vagy más néven zsidózó mozgalom léte. A szombatosság jelenléte miatt az országgyűlésnek is be kellett avatkoznia. Bethlen Gábor esküvel fogadta meg, hogy betart és megőriz mindent eredeti állapotában.

Valláspolitikája türelmes volt, 1614. február 23-án a Medgyesen tartott országgyűlésen vallásügyi határozat született, amely az esperesi és püspöki vizitációkra vonatkozott. Háromszéken a református és unitárius felekezet közös, még el nem választott egyházkormányzattal rendelkezett, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint az a kérvény, amelyet mindhárom esperes aláírt, a tanulmány szerzője szerint az egyik unitárius volt, a másik kettő református. A tanulmányból világosan kiderül, miszerint Keserői Dajka János református püspök fellépésével kezdődhetett meg a felekezeti szétválasztás. 62 háromszéki unitárius gyülekezetéről szóló toposzt vizsgálva, Molnár B. Lehel mintegy 14 háromszéki gyülekezetéről tud, mely Keserői idejében is működött. A tanulmány végén egy melléklet is helyett kapott, amely Keserői Dajka János háromszéki (tulajdonképpen csak Sepsiszekben levezetett) vizitációjáról lefolytatott tanúvallatásokat ad közre.

Dáné Veronka a Bethlen Gáborról készült korábbi vizsgálatait folytatja tovább, különös tekintettel a protestáns lelkészek utódainak jogállására. A reformáció nagy mértékű változásokat hozott a társadalomban is. A prédikátorok „mintegy megörökölték” a reformáció előtti nemesi státust és könnyen illeszkedtek a rendi keretekhez. 1605. július 5-én Bocskai mentesítette a kassai és a Tiszán inneni és túli lelkészek özvegyeit és árváit az adófizetés és teherviselés alól. Ezt folytatta tulajdonképpen Bethlen, amikor később, 1629. július 13-án az általa kiadott címeres nemeslevéllel a lelkészek utódait az ország valóságos nemesei közé emelte. A nemeslevélnek két eredeti példánya is létezett, egyiket a Tiszántúli Református superintendencia, a másikat az erdélyi református püspök őrizte. A szerző lebontja azt a mítoszt, miszerint valóban minden erdélyi és magyarországbeli igehirdető utódaira vonatkozó, szó szerinti jelentésben kell értelmezzük, pl. Balázs Mihály jóvoltából ma már tudjuk, hogy a fentebbi fogalmon az erdélyi és a református igehirdetők utódait kell értenünk.

A soron következő tanulmánynak Sipos Gábor a szerzője, aki a 17. századi erdélyi lelkészcsaládok jogállásáról értekezik. Említést tesz a – már fentebb említett – 1629-ben kiadott kollektív nemeslevélről, amely rendelkezett az egyházi értelmiség társadalmi helyzetéről. Azonban Bethlen armálásának gyakorlatban való megjelenése nem volt zökkenőmentes, társadalmi ellenállásba ütközött. A tanulmányban a szerző példákat is említ arra, hogy a gyakorlatban mennyire nem létezett a prédikátorok leszármazottainak „nemesi státusz”-a, sokszor jobbágyi szolgálatba kényszerültek a lelképásztorok utódai. Emellett az adómentesség is problémát jelentett, noha a lelkészözvegyek és -árvák jogállását már – fentebb is láttuk – korábban Bocskai István rendezte. A nemessé vált egyházi családokban nagy hagyománya lett a tanulásnak. Sokszor szereztek orvosi, jogi és tanári diplomát. Az értelmiségiek nem csupán Bethlen Gábor nemesítésére hagytakoztak, hanem kihasználták az egyéb lehetőségeket is. A nemessé válás után a lelkészutódok számára más pályák is megnyíltak, a társadalmi helyzet javulása pedig változatos formákban valósulhatott meg.

Szabadi István tanulmányában a lelkészutódok privilégiumával foglalkozik, amelynek címe: *„Keresik sokan régi leveleiket” A lelkészutódok privilégiumának érvényesítése a Partiumban.* Hivatkozik az 1629-ben keletkezett és már fentebb említett oklevélre, és arra, hogy ez a Partiumhoz köthető. Az oklevélnek több megerősítése is létezett. Keresszegi István nevéhez köthető az oklevél kiadása, amit még zilahi lelkészként ért el. Az oklevelet többször meg is erősítették, szám szerint ötször. A papi privilégiumok megnyilvánulása az 1686-os debreceni zsinaton is napirenden volt, *„miszerint a lelkészek fiait a nemesek jobbágyá akarják tenni.”* Az egyházkerület 1688-ban határozatot hozott, hogy a lelkészek fiait papi

pályára adják vagy iparosnak, hogy ne kerüljenek jobbágyosorba. A 18. században a református lelkészek tekintélye egyre inkább hanyatlott és a nemesi oklevelek elkallódtak. Foglalkozik a szerző azzal is, hogy tévedéseket oszlasson el, így például a II. József-kori megerősítés szerint Bethlen Gábor kiváltságlevelét azon lelképásztorok utódaira korlátozta, akik a fejedelem idejében már a papi rend tagjai voltak, mindez Petri Mórtól eredhetett, aki tévesen értelmezte a privilégiumot. Az eredeti oklevelek 1799-ben kerültek vissza Debrecenbe, a transzptiók viszont még ekkor sem. 1818 és 1821 között a Tiszántúli Egyházkerület elfogadta azt a tényt, miszerint az Erdélyhez tartozó eklézsiák elszakadtak a magyarországiaktól. Erdélyben, 1824. augusztus 16-án került sor az 1629-es Bethlen-féle oklevél átadására az erdélyieknek. Végezetül utal Tonk Sándor többször említett tanulmányára a szerző, amelyből kiderül, hogy a Bethlen-féle armális mellett még két oklevelet őriz az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, amely az erdélyi lelképásztorok árváinak és özvegyeinek jogállását érinti, melyeket korábban Debrecenben együtt őriztek.

A következő tanulmány Tóth Levente nevéhez fűződik, aki a Bethlen család szerepét vizsgálta az Udvarhelyi Református Egyházmegyében. Bethlen Gábor kapcsolata a családdal nem korlátozódott csak a vérségi kapcsolatokra, pártfogásba vette Bethlen Jánost, aki később kancellár lett. A tanulmány célja nyomon követni a főúri család tagjainak az egyházhoz való viszonyát. Részletezi a szerző az Udvarhelyi Egyházmegye leggazdagabb családjait, közülük is kiemelve az Ugron és a Bethlen családot. Bethlen János tevékenysége egy külön fejezetet kapott, amelyben születésétől kezdve bemutatja egész pályafutását. 1613-ban látott napvilágot Kisbúnon. Erdély egyik leggazdagabb főura lett, aki támogatta az egyházat és az iskolaügy egyik mecénása volt. A következő fejezetben a Bethlen család egyházszervező és fenntartó szerepére világít rá. Bethlen János fiát, Sámuelét és gyermekeit mutatja be.

A felső-zempléni reformátusokat tanulmányozta munkájában Kónya Annamária. A szerző először bemutatja a felső-zempléni mágnás és nemesi családokat: a legjelentősebbek közé tartoztak a Homonnai Drugetek, őket követték a Báthoryak és a Perényiek. Köznemesi családokról is ír, így a Soós, Pongrácz, Pálóczi és Szemerei családokról. A felső-zempléni régióban a reformáció a 16. század második felében gyökeret eresztett. Kezdetben a kálvinizmus nem terjedhetett könnyedén, hiszen Perényi Gábor tiltotta a kálvini tanok hirdetését. Ugyanakkor megállítani sem tudta, csak késleltetni sikerült a folyamatot. Létrejöhett Kopácsi István jóvoltából a Zempléni Református Egyházmegye 1559-ben. Számszerűen is bemutatja a szerző a zempléni egyházmegyét, megemlítve, hogy a 149 zempléni gyülekezetből 76 volt szlovák és magyar gyülekezet. Bethlen Gábor korának haszonélvezőiként nevezi meg az északon működő református gyülekezeteket, hiszen ezen a részen még tovább életben tudtak maradni a református gyülekezetek.

Utolsóként Kónya Péter tanulmánya zárja a kötetet, aki Sáros vármegye evangélikus oktatásügyével foglalkozik a tanulmányban. A szerző szerint Bethlen uralkodása folyamatosan befolyásolta a Magyar Királyság és Felső-Magyarország fejlődését. Először áttekinti a szerző a Bethleni hadjárat alatt a városok szerepét és történetét. Három szabad királyi várost említ: Eperjest, Bártfát és Kisszebent. A három városban a korábbi hagyományok mentén folytatták az oktatást. Megjelentek a lutheri eszméket folytató prédikátorok, akik a polgárság köreiből kerültek ki, Felső-Magyarországon ez az a társadalmi réteg, amely azonosulni tudott a lutheri eszmékkal. A német, magyar és a latin nyelv ismerete is fontos volt, ez megnyitotta ugyanis a kapukat az egyetemeken való tanuláshoz. Kiemeli a bártfai kollégiumi törvényeket, amelyet Leonard Stöckel a bártfai rektor és

reformátor adatott ki 1540-ben. Ez a rendtartás fontos volt, hiszen ez volt Magyarország első reformációs rendtartása. A törvények megkövetelték a diákoktól az ájtatosságot, példamutató viselkedést és erkölcsösséget. A bevezetett törvény hosszú évtizedeken keresztül irányadó lett a lutheri iskolák számára. A tanulmányban felsorolja Kónya Péter a Stöckelt követő rektorok, szubrektorok, konrektorok neveit, például Thomas Faber, Fontanus Imre, Jakob Wagner, Georg Carolus és Severinus Sculteti neveit említi, illetve bemutatja az oktatásügy területén történt változásokat. Tulajdonképpen elmondható, hogy Bethlen hadjáratai továbbra is lehetővé tették Felső-Magyarországon az evangélikus iskola és egyház működését, mindez majd az Eperjesi Kollégium megalakulásával vált teljessé 1667-ben.

Kora kiemelkedő alakja volt Bethlen Gábor, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a tanulmánykötet szerzői által közreadott tanulmányok, amelyek értő módon mutatták be az erdélyi fejedelem egyházpolitikáját. A sokoldalú és mélyen vallásos fejedelem uralkodása alatt megkötött békék orvosolták a rendi és vallási sérelmeket, ugyanakkor ezen körülmények szabad és viszonylag toleráns vallásgyakorlatot is biztosítottak Erdély népei számára. Ahogy a kötetből is kiderül, a 17. századi Erdély felvirágoztatásáról és aranykoráról ma Bethlen Gábor nélkül nem beszélhetnénk.